

Bernard Wodecki

Stan badań nad uniwersalizmem religijnym Księgi Izajasza

Studia Theologica Varsaviensia 12/2, 209-233

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BERNARD WODECKI

**STAN BADAŃ NAD UNIWERSALIZMÉM RELIGIJNYM
KSIĘGI IZAJASZA**

Treść: Wstęp; I. Katolicka literatura teologiczna ostatniego stulecia o uniwersalizmie Księgi Izajasza; II. Literatura teologów akatolickich o uniwersalizmie Księgi Izajasza.

WSTĘP

Aktualny wzrost zainteresowań sprawami misji w naszej Ojczyźnie i dynamizm prac misyjnych Kościoła na rozległych terenach wszystkich kontynentów¹ kieruje szczególną uwagę na teologiczno-biblijną podbudowę idei i działalności misyjnej.

Jedną z głównych podstaw teologicznych tego misyjnego nurtu współczesnego Kościoła jest uniwersalizm religijny, charakter powszechności prawdziwej religii. Jest faktem, że ujawnia się on stopniowo coraz wyraźniej na kartach Pisma św., i to nie tylko i nie dopiero Nowego Testamentu, ale korzeniami sięga już najgłębszych warstw Starego Testamentu².

---

¹ Zob. F. Kollbrunner, *Zum Missionsverständnis heute*, Theologisch-praktische Quartalschrift 121 (1973) z. 2 s. 119—130; także s. 124—130; A. Freitag, *Die neue Missionsära. Das Zeitalter der einheimischen Kirche*, Steyl 1953; C. Constantini, *Die katholischen Missionen*. Tłum. z włoskiego M. Möller, Steyl 1960; A. Bardecki, *Kościół epoki dialogu*, Kraków 1966 s. 259—267; J. S. Masson, *Mission*. W: *Sacramentum mundi*, t. 3, Freiburg 1969 kol. 482 — 547; tenże, *The Roman Catholic Church at the time of the Second Vatican Council*. W: H. W. Coxill — K. Grubb, *World Christian Handbook*, London 1970 s. 5—10, por. s. 29nn. i 48n; S. Delacroix (red.), *Les missions contemporaines*. W: *Histoire universelle des missions catholiques*, t. 3, Paris 1957; P. J. Schütte, *Mission nach dem Konzil*, Mainz 1967; F. Zapłata, *Bibliografia misyjna*, Ateum Kapł. 72 (1969) s. 148—158.

² B. Wodecki, *Idea misyjna w Piśmie św. Starego Testamentu*, Ate-

Szczególnie wyraźnie występuje on u proroków, a zwłaszcza u największego z nich — Izajasza, zwanego „Ewangelistą Starego Testamentu”³.

Treścią niniejszego artykułu jest chronologiczny przegląd literatury ostatniego stulecia na gruncie teologii zarówno katolickiej jak i akatolickiej odnośnie uniwersalizmu religijnego w Księdze Izajasza.

I. KATOLICKA LITERATURA TEOLOGICZNA OSTATNIEGO STULECIA O UNIWEERSALIZMIE KSIĘGI IZAJASZA

W r. 1877 H. Zschokke opublikował pionierską pracę o teologii proroków ST (*Theologie der Propheten des Alten Testaments*, Freiburg im Br.). Oczywiście, w ramach całokształtu teologii wszystkich Ksiąg prorockich zbyt mało miejsca było na uniwersalizm proroków w ogóle, a Izajasza w szczególności (s. 566—570), początek był jednak zrobiony. Autor traktuje Księgę Izajasza jako jedną całość, dzieło jednego autora i zestawia luźno obok siebie, bez bliższych omówień, różne teksty tej Księgi wyrażające powszechność zbawienia i ideę przyszłego nawrócenia obcych narodów.

W r. 1909 P. Streit wydaje w Paderboru niedużą pracę *Die Mission in Exegese und Patrologie*, w której jednak główny nacisk kładzie na NT.

Rok 1914 przynosi obszerniejszy artykuł P. Heinisch'a na temat idei nawrócenia pogan u piszących proroków sprzed niewoli babilońskiej⁴. Autor wyraźnie polemizuje ze zwolennikami tzw. szkoły religijno-historycznej wysuwającymi tezę, jakoby religia izraelska przed wystąpieniem proroków tzw. piszących była wyłącznie religią jednego klanu, a ideę uniwersalizmu odnieść by trzeba dopiero do okresu niewoli babilońskiej.

Heinisch wydobywa z Ksiąg proroków starszych i zwięźle omawia teksty świadczące o uniwersalizmie religijnym. Tekstom pierwszej części Księgi Izajasza poświęca 15 stron (85—99). Broni starożytności i autentyczności kwestionowanych przez wielu tekstów Iz 2,2—

---

neum Kapł. 77 (1971) s. 105—122; zob. tenże, *Idea misyjna w Piśmie świętym Nowego Testamentu*, Ateneum Kapł. 72 (1969) s. 24—35; tenże, *Dzieło misyjne w Piśmie św.*, Biuletyn Informacyjny ATK, Warszawa 1972 nr 1—2 s. 79—81.

³ Pierwszy użył określenia *Evangelista Veteris Testamenti* św. Hieronim, zob. *Prolog. Comment. in Isaiam*, Migne PL, t. 24 kol. 18 i *Praef. ad Paulam et Eustoch.*, PL, t. 28 kol. 771. Por. także św. Augustyn, *De civit. Dei*, XVIII, 1, PL, t. 41 kol. 585.

⁴ *Die Idee der Heidenbekehrung bei den vorexilischen Schriftpropheten*, Zeitschrift für Missionswissenschaft 4 (1914) s. 81—106.

4; 19, 15—25. Wykazuje też wzniosłość występujących w tych tekstach idei uniwersalizmu i nawrócenia narodów obcych (pogańskich). Drugiej części Księgi Iz (rozdz. 40—66) w tym opracowaniu nie omawia, dając tym samym do zrozumienia, że nie uważa jej za powstałą w okresie przed niewolą babilońską; jego zdaniem nie wchodziła już ona w ograniczony ramami czasu temat.

W roku 1916 tenże autor rozszerzył temat na cały Stary Test. i zarysowo w 8 serii *Biblische Zeitfragen* opublikował 77 stron liczącą pracę o idei nawrócenia pogan w ST⁵. Odnośnie proroków sprzed niewoli, w tym również Izajasza (jako autora I części Księgi Iz, rozdz. 1—36), znajdujemy tu w zasadzie powtórzenie wywodów z pracy poprzedniej. Poza tym omawia odnośne teksty II (i III) części tejże Księgi Iz, której poświęca 10 dalszych stron, po Jeremiaszu i Ezechielu (s. 48—58). Kwestiami krytyki literackiej nie zajmuje się bliżej, krytykę tekstu pomija zupełnie, nie przeprowadza też porównania pomiędzy treścią doktrynalną części I a II. Sama jednak idea uniwersalizmu religijnego również tej części Iz uwypuklona jest zupełnie wyraźnie.

W tymże roku 1916 ukazuje się drukiem w ramach *Wissenschaftlicher Kursus in Köln* wydany pod kierunkiem J. Schmidlin'a referat M. Meinertz'a pt. *Die Hl. Schrift und die Mission* zajmujący się jednak tylko Nowym Testamentem (s. 56—68).

W pierwszym na gruncie katolickim dziele traktującym systematycznie o problemach misjologii wydanym przez J. Schmidlin'a w r. 1917, wznawianym potem kilkakrotnie, znalazło się również miejsce na sumaryczne omówienie tematu *Biblia a idea misyjna*, nieco rozszerzone w wyd. drugim z roku 1923⁶. Autor cytuje szereg miejsc z Księgi Iz, siłą rzeczy jednak nie mógł omawiać ich bliżej w tego rodzaju pozycji.

W roku 1917 F. Feldmann, przygotowujący właśnie wówczas komentarz do Księgi Izajasza, napisał 61-stronicową monografię na temat problemu nawrócenia pogan u Izajasza⁷. Praca ta, która ukazała się w serii *Abhandlungen aus Missionskunde und Missionsgeschichte*, ma charakter szkicowy i raczej popularyzatorski. Autor różni dwie grupy wypowiedzi uniwersalistycznych w Księdze Izajasza: jedną związaną ze Syjonem i królującym tam Bogiem (s. 9—49), i drugą związaną z osobą Mesjasza (s. 50—61). Uderza zbytnie roz-

⁵ Heinisch, *Die Idee der Heidenbekehrung im Alten Testament*, Münster 1916 z. 1—2.

⁶ *Katholische Missionslehre im Grundriss*, s. 46—61; w 1 wyd. zob. s. 149nn.

⁷ *Die Bekehrung der Heiden im Buche Isaias (Abhandlungen aus Missionskunde und Missionsgeschichte, z. 14)*, Aachen 1919.

członkowanie tekstów; autor przytacza cały szereg również takich, które nie są związane z tematem (np. o pochodzeniu Mesjasza od Dawida i Jego wyposażeniu w specjalne dary, o trwałości Syjonu itp.), te zaś, które mówią istotnie o nawróceniu pogan, potraktowane są zbyt powierzchownie.

W artykule A. Merk'a w 5. roczniku *Verbum Domini* zatytułowanym *De rengo Christi apud Isaiam Prophetam* z r. 1925 (s. 257—261; 301—308; 333—338) niewiele znaleźć można momentów, które nasświetlałyby nasz temat, chociaż w tego rodzaju art. oczekiwano by szerszego omówienia aspektu uniwersalnego Królestwa Mesjańskiego, który przecież w omawianej Księdze wyraźnie dochodzi do głosu. Artykuł A. Merk'a nie jest zresztą także odnośnie innych aspektów opracowaniem tekstów, a tylko konglomeratem cytatów dotyczących przyszedłego Królestwa Chrystusowego.

Wspomniany już M. Meinertz w swojej monografii pt. *Jesus und die Heidenmission*, opublikowanej w serii *Neutestamentliche Abhandlungen* jako t. 1, z. 1—2, zwłaszcza w jej drugim wydaniu (Münster 1925; pierwsze ukazało się w r. 1908) jeden ze wstępnych rozdziałów poświęca uniwersalizmowi ST (s. 19—38). Dość wyraźnie opiera się na pracach P. Heinisch'a i F. Feldmann'a. Księgę Izajasza omawia całościowo, nie wchodząc w szczegóły (s. 26—30).

W r. 1933 A. Vaudagnotti ogłasza w *Illustrazione Vaticana* artykuł pt. *L'idea missionaria in Isaia*, a w dwa lata później ks. J. Kruszynski drukuje w *Annales Missiologicae* R. 7, swój 10-stronicowy referat pt. *Idea misyjna w Piśmie św.* (s. 19—29). W tym ostatnim jednak prorocy w ogóle potraktowani są bardzo pobieżnie, a imię Izajasza nie jest w nim nawet wymienione.

W lipcu 1936 roku ukazuje się jako nr. 7 tomu 3 *Supplément à l'Union Missionnaire du Clergé* krótka praca pt. *La doctrine missionnaire d'Isaie et sa destinée*, której autorem jest M. Barba, podówczas alumn Wyższego Seminarium Duch. w Issy. Wiele obiecujący temat ujęty został na 31 stronach w sposób popularyzatorski w pięciu punktach: 1. Perspektywy misyjnej I części Księgi Iz; 2. Duch misyjny w Księdze pociech; 3. Wielki misjonarz: cierpiący Sługa; 4. Śmierć i zmartwychwstanie Izajaszowego ideału misyjnego (dopiero NT podejmie go wyraźnie); 5. Próba syntezy doktryny misyjnej u Izajasza w świetle NT.

W roku 1937 F. X. Kortleitner w ramach *Commentationes Biblicae* (nr. 12) wydaje dziełko pt. *Religio Veteris Testamenti habitu et nationali et universali enituit* (Oeniponte — Innsbruck 1937). Cały rozdział 6 (s. 49—89) poświęca autor nauce proroków potwierdzającej uniwersalny charakter religii ST. Księgę Izajasza potraktowana jest tam stosunkowo szeroko (s. 54—73). F. X. Kortleitner, podobnie

jak P. Heinisch i F. Feldmann, przyjmuje bez wahania autentyczność danych tekstów i podkreśla ich naukę o nawróceniu pogan, wskazując na wzniosłość tej doktryny w ramach religii ST.

Na szczególną uwagę zasługuje obszerny, drukowany w czterech odcinkach artykuł J. Cusset'a pt. *L'idée missionnaire dans Isaïe* na łamach *Revue Apologétique* z roku 1936⁸. Czterem odcinkom odpowiadają cztery główne części zatytułowane: I. Podstawa idei misyjnej; Bóg jedyny i transcendentny; II. Rola misyjna narodu Hebrajczyków; III. Wielki Sprawca zbawienia powszechnego — Sługa Jahew i Mesjasz; IV. Centrum i owoc dzieła misyjnego: Nowe Jeruzalem, *Conclusions* wieńczą tę pierwszą obszerniejszą pracę na temat uniwersalizmu jako głównej podstawy idei misyjnej w Księdze Iz. W sumie daje ona ogólny, choć o wiele dokładniejszy niż szkice P. Heinisch'a, F. Feldmann'a i M. Barby, pogląd na treść doktrynalną omawianej Księgi w aspekcie uniwersalizmu; abstrahuje od kwestii krytyczno-tekstualnych i literacko-historycznych. Ma więc charakter raczej informacyjny i problemu nie pogłębia. J. Cusset nie podaje też żadnych prac związanych z tematem ani komentarzy, na których się opierał.

Rok 1938 przynosi pracę redemptorysty H. Bückers'a o mesjańskich nadziejach Izajasza odnośnie do narodów pogańskich⁹. Wychodzi on od uniwersalistycznej, ponadnarodowej wiary w Księdze tego proroka i usiłuje wykazać, że strona nacjonalna jego kerygmy mesjańskiej jest uwarunkowana historycznie i czasowo, wznosi się on jednak ponad te uwarunkowania i widzi, że również poganie partycypować będą w zbawieniu mesjańskim. Ich nawrócenie jest naczelnym zadaniem Mesjasza. Autor przyjmuje autentyczność całej Księgi i wszędzie doszukuje się, z pewną przesadą, oczekiwań mesjańskich.

Na uwagę zasługuje również nieduży artykuł V. den Oudenrijn'a: *Die Weltkirche Gottes im Alten Testament*¹⁰. Ma on charakter popularyzatorski.

W roku 1939 wydawane przez Papieski Instytut Biblijny w Rzymie *Verbum Domini* opublikowało dwie pierwsze części artykułu R. Galdos'a *De universalismo in Vetere Testamento* (s. 39—45 i s. 111—116). Dalszych jednak zapowiadanych części (*continuator*, s. 116) na próżno szukać w następnych rocznikach VD. Nie ma tam więc i oczekiwanego omówienia uniwersalizmu Księgi Iz. Zapewne wybuch wojny przeszkodził ukończeniu pracy.

⁸ S. 43—62; 67—83; 298—315; 416—431.

⁹ *Des Propheten Isaïas Messianische Erwartungen für die Heidenvölker*, Linz 1938; drukowany również w *Theologisch-praktische Quartalschrift* 91 (1938) s. 16—23; 222—234.

¹⁰ *Missionsjahrbuch der Schweiz* 6 (1939) s. 17—26.

H. de Lubac wydaje w roku 1941 niedużą lecz bardzo pożyteczną monografię pt. *Le fondement théologique des missions*¹¹, w której szereg uwag poświęca naszemu tematowi. Głębiej jednak w problem nie wchodzi.

W r. 1947 Y. Raguin opublikował w Paryżu pracę *Théologie missionnaire de l'Ancien Testament*, w której na szczególną uwagę zasługuje rozdz. V. zatytułowany *La conversion du monde et les prophètes* (s. 71—83). Autor abstrahuje od kwestii krytycznych, podaje jednak szereg sugestyjnych myśli odnośnie do tematu.

W tym samym roku J. Champagne w swoim *Manuel d'Action Missionnaire* wydanym w Ottawie poświęca zagadnieniom biblijnym (251—279), o samym Izajaszu i jego Księdze jest tam jednak niewiele. *Missionnaire* wydanym w Ottawie poświęca ponad 20 stron zagadnieniom biblijnym (251—279), o samym Izajaszu i jego Księdze jest tam jednak niewiele.

Rok 1949 przynosi kolejne dwie prace: S. Paventi'ego; *La Chiesa missionaria*, zawierającą rozdział poświęcony idei misyjnej w Piśmie św. (*L'idea missionaria nella Sacra Scrittura*, s. 101—114) oraz J. van der Ploeg'a, *Missiegedachten in de H. Schrift* (w serii *De Gulden Passer Serie-Studien voor onze tijd, Hilversum 1949*), stanowiącą zbiór czterech odczytów o idei misyjnej w Piśmie św. Problem uniwersalizmu w ST omówiony jest, zgodnie zresztą z charakterem podręcznika i odczytów, skrótowo i ogólnie: u pierwszego na s. 104—109, u drugiego na s. 9—28.

W r. 1950 R. Halas publikuje na łamach kwartalnika *Catholic Biblical Quarterly* (R. 12, s. 162—170) artykuł pt. *The Universalism of Isaiach*. Niestety, nie spełnia on nadziei sugerowanych przez tytuł. Omawia bowiem tylko rozdz. 40—66 Księgi Iz, pomijając zupełnie część I. Nie zaznaczając tego ani w tytule ani we wstępie, wprowadza właściwie w błąd czytelnika. Nie znaczy to oczywiście, by jego zdaniem uniwersalizm w I części Księgi Iz, nie występował, ogranicza jednak wyraźnie temat do części II, którą przypisuje — co jest już dzisiaj anachronizmem — samemu Izajaszowi. Rozważania snuje R. Halas na kanwie starszej już wówczas pracy C. C. Torrey'a *The Second Isaiach*, New York 1928. Wskazuje szczególnie na rolę Sługi Jahwe w dziele nawrócenia narodów obcych.

W tymże roku 1950 ukazuje się artykuł M. Meinertz'a: *Bibel und Mission in Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft* (R. 34, s. 14—23). Jest to referat, w którym główną uwagę poświęcono Nowemu Testamentowi.

¹¹ *Bibliothèque de l'Union missionnaire du Clergé de France, Saint-Amand 1941; to samo Paris 1946.*

W rok później wychodzi w Madrycie w opracowaniu P. M. de Mondreganes'a *Manual de misionologia*. W rozdziale I części zatytułowanej *Misionologia doctrinal (fundamental)* poświęca autor sporo uwagi biblijnym podstawom idei misyjnej (*De los fundamentos biblicos*, s. 31—72), w tym również uniwersalizmowi Starego Testamentu. Księga Iz. omówiona została na trzech stronach (s. 45—47). Ograniczono się do przytoczenia tylko niektórych, powszechnie uznawanych jako uniwersalistyczne tekstów.

Artykuł E. Bertholde'a o Królestwie mesjańskim w Księdze Izajasza opublikowany w *Theologie und Glaube* 42(1952) s. 426—444 jest podobnie jak i art. A. Merk'a z VD 1925, tylko pośrednio związany z naszym tematem i obejmuje dwa zagadnienia: 1. Rola Jeruzolimy w Królestwie mesjańskim, i 2. Rozprzestrzenienie się Królestwa mesjańskiego. Dodaniem elementem tego artykułu jest to, że nie stanowi tylko mozaiki tekstów, ale także rzeczowe, choć zwięzłe ich omówienie i ocenę.

J. J. Tennant publikuje w r. 1952 artykuł na temat orędzia misyjnego w Biblii¹², streszczony w roku następnym po francusku w *Les Missions Catholiques, Nouvelle Série*¹³.

Zasygnalizować należy również nieduży rozmiarami, ale bardzo rzeczowy art. A. Deissler'a z Fryburga o uniwersalnym i jednolitym charakterze Królestwa Bożego w kerygmie proroków¹⁴. Autor omawia wpieryw zadania kerygmy prorockiej, następnie eschatologiczne królowanie Boga jako element podstawowy, ideę uniwersalności zbawienia mesjańskiego oraz jedność Królestwa Bożego pojętego eschatologicznie. Wszystkie narody jako całość znajdują się kiedyś w jednym wielkim Królestwie Bożym, którego Głową będzie Mesjasz jako *Vicarius Dei*.

Wspomnieć też trzeba o popularyzatorskich wprawdzie, ale konstruktywnych opracowaniach P. A. Rétif'a i P. Lamarche'a na temat uniwersalizmu Biblii i jej stosunku do misji. Opracowywane już w latach 1954—1956 szkice w ramach kierowanej przez J. G. Gouribillon'a serii *Evangile*¹⁵, wydano osobno drukiem w r.

¹² *The missionary Message of the Bible, World and Mission* 2 (1952) s. 14—27.

¹³ *Le message missionnaire de la Bible, Les M. Cath. N. S.* 2 (1953) s. 72—78.

¹⁴ *Die Universalität und Einheit des Gottesreiches in der prophetischen Verkündigung*, *Oberrheinisches Pastoralblatt* 56 (1955) s. 8—14.

¹⁵ *Bible et Mission. Résumé des conférences missiologiques 1954—1955; Vision universelle de l'Eglise; Les Prophètes et la Mission*, Paris 1955—56, wydane później pt. *Le salut des nations. Universalisme et perspectives missionnaires dans l'Ancien Testament*, Paris 1959.

1960 w j. niemieckim¹⁶. Zwłaszcza w szkicu *Les Prophètes et mission* (1955—56) autorzy ci uwzględnili oddzielnie Izajasza (*Isaïe — Le Plan de salut universel*, s. 11—14), choć w sposób bardzo ogólny, bez wchodzenia w szczegóły.

Od roku 1956 wybitne zainteresowanie uniwersalizmem proroków wykazuje francuski biblista A. Feuillet, autor szeregu artykułów w *Recherches des Sciences religieuses* i w *Bible et Vie Chrétienne*. Na szczególną uwagę zasługują trzy jego art.: *L'universalisme et l'élection d'Israël dans la religion des prophètes* (*BVChr* 15(1956) s. 7—25); *La conversion et le salut des nations chez Isaïe* (*BVChr* 17(1958) s. 3—22) oraz *Un sommet religieux de l'Ancien Testament. L'oracle d'Isaïe 19, 19—25* (*RScRel* 39 (1961) s. 65—87). Pierwszy z tych art. daje ogólny obraz uniwersalnego charakteru kerygmy proroków Izraela na tle faktu specjalnego wybrania narodu izraelskiego. Autor wychodzi z powszechnego charakteru miłości Boga obejmującej wszystkich ludzi oraz z faktu, że wybitnie uniwersalistyczna religia chrześcijańska jest przecież przedłużeniem religii Izraela, w której tkwił także pierwiastek uniwersalistyczny. A. Feuillet wskazuje, podobnie jak np. F. X. Kortleitner, O. Eissfeldt i in., na wzajemne przeplatanie się dwóch nurtów w religii Izraela, a więc także w kerygmie proroków: z jednej strony przekonanie o wybraństwie Izraela parło do odseparowywania się od świata pogan, z drugiej jednak strony wiara w Jednego Boga jako Pana całej ziemi kierowała jego wzrok poza granice Izraela, budziła wielkoduszną nadzieję powszechnego Królestwa Boga i kreśliła wizję, w której wszyscy ludzie mieliby się znaleźć we wspólnej adoracji tego samego prawdziwego Boga.

W artykule drugim omawia autor teksty pierwszej części Księgi Iz. mówiące o nawróceniu narodów; ogranicza się jednak tylko do kilku tekstów uznanych przez siebie za autentyczne, uważając za taki również kwestionowany przez innych Iz 2,2—5. Tekstu Iz 19,18—25 o nawróceniu Egiptu i Asyrii nie omawia, pozostawiając widocznie jego opracowanie osobnemu artykulowi, który istotnie ukazał się później pod podanym wyżej tytułem, uwypuklającym niezmierną doniosłość religijno-teologiczną tekstu nazwanego słusznie punktem kulminacyjnym religii ST.

A. Gelin publikuje w roku 1956 art. o idei misyjnej w Biblii¹⁷. Autora cechuje precyzja myśli, uwidaczniająca się na przykład w wyraźnym rozróżnieniu uniwersalizmu, idei misyjnej i tzw. integracji, przez którą rozumie normalny proces asymilacji elementów

¹⁶ Przepracowane przez J. E. Guntli pt. *Das Heil der Völker. Israels Erwählung und die Berufung der Heiden im Alten Testament*, w serii *Die Welt der Bibel, Kleinkommentare zur Hl. Schrift*, nr 9, Düsseldorf 1960.

¹⁷ *L'idée missionnaire dans la Bible*, *Ami du Clergé* 66 (1956) s. 411—418.

obcych etnicznie w narodzie izraelskim. Przy omawianiu ST autor wskazuje na stopniowy rozwój idei: *Le peuple élu-Le peuple-témoin* w kierunku *Le peuple missionnaire*. Osobny podpunkt poświęca roli Jeruzolimy i ruchowi misyjnemu w okresie po niewoli.

Rok 1960 przynosi wspomnianą już wyżej niemiecką przeróbkę francuskich opracowań P. A. Rétife'a i P. Lamarche'a pt. *Das Heil der Völker. Israel Erwählung und die Berufung der Heiden im Alten Testament*. Osobno, choć sumarycznie, bo na tle całego ST, omówiono rozdz. 1—39 Księgi Iz (s. 46—49, a osobno (w ramach epoki niewoli i po niewoli babilońskiej) rozdz. 40—55 i następnie 56—66 (s. 59—62; 63—65).

Wydana w r. 1962 przez S. M. Gozzo praca o teologii Księgi Izajasza¹⁸ nie omawia szerzej uniwersalizmu religijnego tej Księgi. Zawiera jedynie kilka luźnych uwag do takich tekstów jak Iz 19, 19n i 25,9 (s. 117) i o Mesjaszu jako Królu, Misjonarzu i Zbawcy o charakterze uniwersalnym (s. 190n., 195 nn).

Ten sam rok 1962 przynosi zarys misjologii Th. Ohm'a *Machet zu Jüngern alle Völker. Theorie der Mission (Freiburg i Br. 1962)*, w której omawia autor na s. 218—228 biblijne podstawy misji w ST, a nadto przy wielu problemach szczegółowych odwołuje się do tekstów biblijnych ST.

W r. 1964 holenderski werbista A. De Groot opublikował pracę o zbawieniu narodów w Biblii: *De Bijbel over het heil der volken* (Roermond — Maaseik 1964), przetłumaczoną później na j. włoski i w r. 1971 wydaną w serii *La Bibbia e i problemi dell' uomo d'oggi* 30, *Edizioni Paoline*, pt. *La salvezza dei popoli nella Bibbia*. Z trzech jej części dwie poświęcone są Nowemu Testamentowi. Najbardziej przydatna dla naszego problemu jest część I: *Wybór Izraela a zbawienie narodów*. Szczególną uwagę poświęca Jeruzolimie i Syjonowi jako eschatologicznemu centrum zbawienia dla narodów, przy czym teksty z Księgi Iz (2,2—4;60; 56; 25,6—9) zostały wystarczająco względnione. Tekst o nawróceniu Egiptu i Asyrii (Iz 19,16—25), chociaż A. De Groot uważa go za napisany po niewoli babilońskiej, omawia jednak w rozdziale poświęconym epoce patriarchów (s. 40—43; por. 21 nn).

Wiele trafnych uwag na temat uniwersalizmu religii ST, także u proroków, zamieszcza R. Schneckenburg w swej pracy *Gottes Herrschaft und Reich* (Freiburg⁴ 1965), a P. Ternant w art. *Bible et Mission* na łamach *Parole et Mission* 8 (1965) nr. 28 s. 114—152.

¹⁸ *La dottrina teologica del libro di Isaia. Studio criticoesegético* (Bibliotheca Pontificia Athenaei Antoniani 11), Romae 1962 (stron 249, z indeksem 285).

N. Klaes w monografii *Stellvertretung und Mission* (Essen 1968) cały rozdział I (s. 21—46) poświęca problemowi misji w ST, zwłaszcza roli Sługi Jahwe, a nadto sporo miejsca w rozdz. II. (s.67—71).

W roku 1970 na łamach *Biblica* (R. 51, s. 161—182) P. E. Dion z Ottawy zajął się problemem uniwersalizmu religijnego u Deuteroizajasza, zwracając uwagę na różne warstwy redakcyjne tej (II) części Księgi Iz (*L'universalisme dans les différentes couches rédactionnelles d'Isaïe 40—55*). Już wypowiedzi warstwy podstawowej Deuteroizajasza mimo skoncentrowania uwagi na drugim „exodusie” ludu izraelskiego uwypuklają jako istotną część Planu Bożego zebranie obcych narodów wokół odnowionego Jeruzalem, pełnego chwały dzięki obecności jedyne Boga i Wyzwawcy. Pieśni o Słudze Jahwe Iz 42, 1—4 i 49, 1—6, które Dion uważa za późniejsze od warstwy podstawowej, przynoszą świadectwo Sługi Jahwe, któremu nowy Plan jego Boga powierza misję głoszenia Prawa Jahwe aż po krańce ziemi i niesienia zbawienia narodom. Według autora czwartej Pieśni o Słudze Jahwe, *Ebed* będzie wywyższony przez Boga w oczach nawet samych pogan. Nie zapominając o tytule „Światłość narodów” przyznany mu uprzednio przez Jahwe, redaktor dodatków do trzech pierwszych Pieśni (42, 5—9; 49, 8—12) akcentował jedynie jego misję wobec Izraela oraz kluczową rolę, jaką Bóg wyznaczył Słudze w odnowieniu Przymierza. Jeszcze późniejszy tekst 51, 4—6 podejmuje sformułowania uniwersalistyczne dwóch pierwszych Pieśni o Słudze Jahwe, choć nic o samym Słudze nie mówi.

Analiza przeprowadzona przez Diona wykazała dość znaczne powiązanie i spójność (*cohésion*, s. 182) poszczególnych tekstów i na tle prawdopodobnego ich następstwa chronologicznego rozwój uniwersalizmu w literackim kompleksie II części Księgi Izajasza.

Na gruncie rodzimym możemy z zadowoleniem wskazać na doniosłą pracę zbiorową wydaną w r. 1970 pod red. B. P r z y b y l s k i e g o pt. *Drogi zbawienia. Od Biblii do Soboru*. W tej ważnej pozycji wiele cennych spostrzeżeń odnośnie do uniwersalistycznych wypowiedzi proroków podają o. A. J a n k o w s k i w rozprawie *Ku zbawieniu poprzez „ekonomię” Starego Prawa*, (s. 106—143) i ks. K. R o m a n i u k w rozprawie *Zbawcza inicjatywa Boga* (s. 5—23)¹⁹.

W roku 1971 autor niniejszego opracowania opublikował artykuł na temat idei misyjnej w Piśmie św. Starego Testamentu²⁰, w którym dał zarys uniwersalizmu religijnego Księgi Iz. na tle całokształtu

¹⁹ Por. tenże, *L'initiative salvifique de Dieu et sa souveraineté absolue sur le temps*, Rivista Biblica Ital. 12 (1964) s. 337—348.

²⁰ B. W o d e c k i, *Idea misyjna w Piśmie św. Starego Testamentu*, Ate-neum Kapł. 77 (1971) s. 105—122.

Ksiąg ST. Oddzielnie omówiony został tzw. Proto-Izajasz, rozdz. 1—39 (s. 110nn) i osobno Deutero- i Trito-Izajasz (s. 115—118). Obecnie przygotowuje do druku większą monografię pt. *Uniwersalizm religijny w Księdze Izajasza*.

Także w r. 1971 M. V o g e l s pisał na temat Przymierza i uniwersalizmu, wskazując na ścisłe powiązania pomiędzy ideą Przymierza-wybrania a uniwersalizmu religijnego. Artykuł W. Vogels'a, opracowany również w j. angielskim²¹ stanowi streszczenie jego prelekcji w ramach kursu przeprowadzonego w r. 1970 w Instytucie Misjologicznym uniwersytetu św. Pawła w Ottawie na temat *Election et universalisme dans l'Ancien Testament*.

W r. 1972 na łamach *Studia Theologica Varsaviensia* (nr 1 s. 31—53) ks. J. Homerski opublikował część swojej pracy habilitacyjnej pt. *Teologiczne wartości wyroczni u proroków pisarzy*. Omówił on charakter eschatologiczny (s. 31—37) i uniwersalizm zbawczy (s. 38—48) tych tekstów, wydobywając w nich w zakończeniu prawdy ogólnoreligijne s. 48—52). Dla naszego tematu szczególnie interesujące i konstruktywna jest część II artykułu. Ks. Homerski stwierdza np., że jakkolwiek eschatologia proroków w aspekcie uniwersalizmu nie została zapoczątkowana przez nich, lecz występuje już u Jahwisty, to jednak „uniwersalizm zbawczy dopiero w ich wypowiedziach nabiera prawdziwie totalnej powszechności” (s. 38). — Księdze Izajasza poświęcone jest wprawdzie tylko kilka stron (40 nn: Proto Izajasz; s. 44 nn: Deutero Iz; s. 46: Trito Iz), ale uniwersalizm tych części został wyraźnie uwytatniony. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że autor, podobnie jak swego czasu Ks. S. Grzybek, H. Wildberger i in., tekst wybitnie uniwersalistyczny Iz 2,2—5 przyznaje Izajaszowi. Co do Iz 19,18 nn waha się, za najprawdopodobniej słuszne uważając w końcu umieszczenie tej perykopy przez krytyków w czasach po niewoli (por. s. 41n a s. 46n). Uniwersalizm zbawczy Trito-Izajasza ma charakter kultyczny i centralistyczny, jakkolwiek nie jest pozbawiony cech wielkiej i wprost masowej spontaniczności (s. 46).

W końcu należałoby jeszcze zwrócić uwagę na odnośne art. i hasła w słownikach i encyklopediach biblijnych i teologicznych oraz leksykonach, jak np. E. Kalt'a, H. Haag'a, J. B. Bauer'a, X. Léon-Dufour'a, H. Fries'a i in.²², w których co prawda

²¹ *Alliance et Universalisme*, Parole et Mission 14 (1971) s. 219—227; tenże, *Covenant and Universalism*, Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft 57 (1973) s. 25—33.

²² E. Kalt, *Biblisches Reallexikon*, t. 1—2, Schöningh — Paderborn 2 1938 (zwłaszcza hasło: *Heidenbekehrung*, t. 1, kol. 746—750); H. Haag (red.), *Bibel-Lexikon*, Einsiedeln- Zürich- Köln 2 1968 (Leipzig 1969); J. B.

odnośne teksty Księgi Iz są omówione tylko skrótowo i nie uwydatniają się w całym ich znaczeniu, jednakże są włączone w obraz całościowy problemu.

II. LITERATURA TEOLOGÓW AKATOLICKICH OSTATNIEGO STULECIA O UNIWERSALIZMIE KSIĘGI IZAJASZA

W roku 1880 E. Riehm opracował w 7. roczniku miesięcznika protestanckiego *Allgemeine Missionszeitschrift* problem idei misyjnej w Starym Testamencie wykazując (w ramach polemiki z Müller'em), że poglądy o partykularyzmie religii starotestamentalnej są bezpodstawne. W ramach 12-stronicowego opracowania poświęconego całemu Staremu Testamentowi niewiele miejsca znalazło się dla samej Księgi Izajasza, ale i tutaj zrobiono dobry początek. Zgodnie z głównym nurtem wspomnianej polemiki autor opowiada się za autentycznością, a więc i starożytnością takich tekstów jak Iz 2,2—4; 19 i in²³.

W trzy lata później A. Kuenen wydaje drukiem cykl swoich wykładów na temat *Volksreligion und Weltreligion*, z których trzeci zajmuje się uniwersalizmem proroków izraelskich²⁴. Autor uważa tekst Iz 2,2—4 o pielgrzymce ludów na Syjon za starszy od samego Izajasza. Kwestii autentyczności Iz 19,18—25 nie porusza w ogóle. Sługą Jahwe jest według niego Izrael, któremu przypada w udziale szczególna rola doprowadzenia innych narodów do uznania prawdziwego Boga.

G. Warneck wydał w r. 1888 pierwszy tom swoich *Missionsstunden* pt.: *Die Mission im Lichte der Bibel* (wyd. 5 w r. 1907), w którym zajmuje się Nowym Testamentem. Stary Testament w aspekcie naszego problemu omawia w I. tomie innej swej pracy: *Evangelische Missionslehre* (Gotha 1892), zwłaszcza w rozdziale zatytułowanym *Die missionarischen Wurzeln im Alten Testament*. W tekstach nieuszeregowanych historycznie niewiele jednak można znaleźć o Księdze Izajasza. Chodzi mu głównie o wykazanie miejsca misji chrześcijańskich w świetle Bożej ekonomii zbawienia.

Bauer (red.), *Bibeltheologisches Wörterbuch*, t. 1—2, Graz 2 1962; H. Fries (red.), *Handbuch Theologischer Grundbegriffe*, t. 1—2, München 1962n; X. L. Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej* (tłum. i oprac. K. Romaniuk), Poznań-Warszawa 1973; i in.

²³ *Der Missionsgedanke im Alten Testament*, Allg. M. 7 (1880) s. 453—465.

²⁴ *Der Universalismus der Propheten. Die Grundlegung des Judentums*. W: Tenze, *Volksreligion und Weltreligion*, Berlin 1883 s. 11—167.

Z kolei C. Siegfried publikuje obszerniejszy artykuł pt. *Prophetische Missionsgedanken — jüdische Missionsbestrebungen* (w: *Jahrbuch für protestantische Theologie* 16/1890/435—453). Religia izraelska była początkowo — według niego — religią klanu; aż do w. IX przed Chr. panował rzekomo powszechny pogląd, że Jahwe jest Bogiem i Panem narodu izraelskiego podobnie jak Kamosz — panem i „bogiem” Moabitów, a Milkom — Ammonitów, i dlatego też nie było mowy o tym, by w takich warunkach mogła zakiełkować myśl misyjna. A jednak „przeznaczenie” religii izraelskiej było wyższego rodzaju i dlatego Bóg wzbudza proroków. Odnośnym tekstem Księgi Iz poświęca autor sporo uwagi i nie kwestionuje ich autentyczności. Zwłaszcza nadzieje Deuteroizajasza idą w tym kierunku, że nastąpi powszechne nawrócenie pogan. C. Siegfried sugeruje jednak, że nawróceni poganie nie będą mieli tych samych uprawnień co naród izraelski, który pozostanie narodem wybranym. Toteż autor pomniejsza znaczenie poglądów proroków, przypisując im ostatecznie tylko „załączki czegoś wyższego”²⁵.

A. Bertholet w pracy, która na długo wywarła znaczny wpływ i ceniona była nawet w kręgach skrajnie liberalnych: *Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden* (Berlin 1896) wskazał derzykonywając na stosunkowo szerokie horyzonty epoki Mojżesza. Zestawił też i omówił wszechstronnie cały szereg przykładów zdecydowanie pozytywnego ustosunkowania się Izraelitów do obcych i wybitnie humanitarnego charakteru praw Izraela w tym zakresie.

Ważna jest praca M. Löhr’a, profesora we Wrocławiu, z tego samego roku 1896 pt. *Der Missionsgedanke im Alten Testament*. Na samym wstępie autor stwierdza, że myśl misyjna leży całkowicie na peryferiach, a nie w centrum kręgu idei ST. Jego zdaniem implikuje i suponuje ona już pewien zasób „treści prorockiej” w tym względzie, ale osiąga swój punkt kulminacyjny dopiero u schyłku profetyzmu, a przeciwieństwo, w jakim znajdowała się w stosunku do partykularyzmu Tory, i zasadniczy wstręt Żydów do wszystkiego co pogańskie, nie pozwoliło jej dojść do praktycznego znaczenia i wyciągnąć konsekwencji praktycznych.

Religia Izraela była, jak sugeruje M. Löhr, początkowo religią jednego plemienia, a jej ekskluzywizm wręcz naiwny. Przez długi okres miało rzekomo istnieć przekonanie, iż potęga Jahwe ogranicza się tylko do granic Izraela. Dlatego też okresowi przedprorockiemu brak było zupełnie jakoby podłoża, w którym idea nawrócenia świata mogłaby zapuścić korzenie i dlatego dopiero idee profetyzmu miały ten grunt przygotować. Löhr podkreśla przygotowawczy jedynie charakter idei profetyzmu w tym zakresie. Ich tendencje były bowiem według niego hamowane wskazaniem wyrażonymi np. w Pwt 23, 4.8.

Myśl o nawróceniu narodów pogańskich zrodziła się dopiero na obczyźnie, w niewoli babilońskiej i po raz pierwszy znalazła wyraz w Pieśniach o Słudze Jahwe, które Löhr uważa za punkt kulminacyjny całego ST. Zawsze jednak, jego zdaniem, pozostanie w mocy nadrzędna rola narodu wybranego (Iz 14,2; 49,22n; 66,12n). Tekst 2, 2—5 Löhr odnosi również do epoki Deuteroizajasza. Uniwersalistyczne myśli tego proroka stłumił partykularyzm palestyński okresu po niewoli. Idee tego wielkiego proroka podjął dopiero judaizm epoki hellenistycznej i począł rozpracowywać je dalej.

Praca B. Kleinpaul'a *Die Mission in der Bibel* (Leipzig 1901) zajmuje się przede wszystkim Nowym T. Staremu Testamentowi poświęcony jest tylko jeden rozdział, w którym Księga Iz uwzględniona jest na s. 12—16. Autora II jej części nazywa za F. Delitzsch'em „wielkim prorokiem o duchu Izajasza”.²⁶

W r. 1907 M. Peisker wydaje monografię na temat stosunku nie-Izraelitów do Jahwe w świetle źródeł staroizraelskich²⁷. Usiłuje on w sposób oryginalny naświetlić dyskutowany problem, czy religia izraelska była tylko religią jednego narodu i pyta w tym celu nie o sam stosunek pomiędzy Jahwe a Izraelitami, lecz — podchodząc do problemu drogą odwrotną — o to, co źródła pisane starożytnego Izraela mówią o relacjach pomiędzy Jahwe a nie-Izraelitami. Rozciąga jednak swe badania tylko na źródła starsze, za jakie uważa jahwistyczne dzieło Heksateuchu i przeddeuteronomistyczne fragmenty w Sdz, w Księgach Samuela i Królów, licząc się jednak z ewentualnością, że będzie miał do czynienia w pewnej mierze już i z materiałem prorockim, co istotnie stwierdza.

Ważny jest artykuł F. Sieffert'a o nawróceniu pogan w ST i w judaizmie²⁸. Autor omawia temat w pięciu częściach: 1. Przepowiednie z okresu przed niewolą; 2. Późniejsze przepowiednie i nadzieje; 3. Prozelici; 4. Propaganda judaistyczno-hellenistyczna; 5. Propaganda judaizmu palestyńskiego.

Stwierdza najpierw, że idea nawrócenia pogan poczęła rozwijać się w historii religii ST późno i powoli; u proroków sprzed epoki asyryjskiej faktycznie jeszcze nie występuje. Dopiero kontakty z wielkimi mocarstwami pogańskimi zmieniły dotychczasowy stan

²⁵ *Es war der Keim zu etwas Höherem in diese Religion gelegt*. S. 443.

²⁶ Zob. R. Smend, *Universalismus und Partikularismus in der alttestamentlicher Theologie des 19. Jahrhunderts*, Evangelische Theologie 22 (1962) s. 169 nn.

²⁷ *Die Beziehungen der Nichtisraeliten zu Jahwe* (Beihefte zur Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft, 12), Giessen 1907.

²⁸ *Die Heidenbekehrung im Alten Testament und im Judentum* (Biblische Zeit- und Streitfragen, Seria 4, z. 3), Berlin-Lichtenfelde 1908.

rzeczy w tym względzie. Tekst Iz 2,2—4 (i Mich 4,1—5) o pielgrzymce narodów na Syjon uważa za późniejszą wstawkę. Za oryginalne natomiast uważa teksty Iz 11,10nn i 19,17—24, ostrożnie zastrzegając się tylko, że określenie czasu powstania tych przepowiedni nie jest całkiem pewne.

W r. 1924 prof. wydziału teologii protestanckiej w Strassburgu, A. Causse wydaje obszerniejszą pracę pt. *Israël et la vision de l'humanité*²⁹. Gdy chodzi o Księgę Iz, to zajmuje się głównie drugą i trzecią jej częścią i poświęca im osobne rozdziały (*La vision de l'humanité dans le Déutero-Esaïe; La vision... dans Es LVI—LXVI*). Izrael, sam wybawiony przez swego Boga, ma być Jego świadkiem i misjonarzem jedynego Boga pośród narodów.

W. Staerk w swym art. *Ursprung und Grenzen der Missionskraft der alttestamentlicher Religion* podkreśla inicjatywę Boga w planowanym dziele nawrócenia narodów pogańskich, a z drugiej strony wielką tęsknotę samych narodów obcych za prawdziwą religią, tak mocno uwydatnioną w drugiej części Księgi Iz (42,4; 49,6). Zob. *Theolog. Blätter* 4(1925) s. 25—37.

Artykuł E. Sellin'a *Der Missionsgedanke im Alten Testament*³⁰ zwraca wprawie uwagę na Księgę Jonasza (której powstanie umiejscawia w w. IV (oraz tekst Iz 66,19) pochodzący zdaniem S. z pierwszej połowy V w.), podkreśla jednak starożytność uniwersalizmu i idei misyjnej. Sellin nie zgadza się z poglądem M. Löhr'a jakoby dopiero prorocy-pisarze przygotowywali (tylko) grunt pod te idee i jakoby dopiero Deuteroizajasz stał się właściwym ojcem idei misyjnej. Podkreśla z naciskiem, że jest rzeczą wykluczoną widzieć dopiero w Amosie pierwszego przedstawiciela wiary w Boga jako Pana całego świata, Amos bowiem suponuje już tę wiarę u swoich słuchaczy jako znaną od dawna. Już bowiem całe dzieło Jahwisty piszącego w epoce przedprorockiej, przepojone jest myślą, że Jahwe jest Bogiem całej ziemi i ma uniwersalny Plan zbawienia wszystkich narodów (wskazuje przy tym zwłaszcza na Pcz 12,3). Podobnie też nie można odmawiać uniwersalistycznych horyzontów przepowiedni Iz 2,2—4 i 11,1—9 oraz Mich 4,1—4, które Sellin uważa za niewątpliwie Izajaszowe. Jego zdaniem tak wymowny w tym względzie tekst Iz 19,16—25 mówiący o nawróceniu Egiptu i Asyrii, w którym mamy już do czynienia z wyżynami NT, pochodzi również sprzed niewoli babilońskiej. Główną przyczynę błędu w dotychczasowej konstrukcji sztucznego schematu późnego rzekomo-rozwoju myśli uniwersali-

²⁹ W ramach *Études d'histoire et de philosophie religieuse*, fasc. 8, Strassbourg—Paris 1924.

³⁰ Drukowany w dwóch częściach w: *Neue Allgemeine Missionszeit-schrift* 2 (1925) s. 33—45; 66—72.

stycznej widzi E. Sellin we wpływie J. Wellhausena, który „ukul” (dosłownie) „dogmat”, jakoby w okresie przedprorockim Jahwe był tylko Bogiem jednego narodu. Sellin nie wyklucza, że pogląd taki w masach narodu izraelskiego mógł panować, ale obok niego już od czasów Mojżesza uwydatnia się przeświadczenie inne, mianowicie, że Bóg Izraela jest równocześnie Bogiem całego świata i Królem wszystkich narodów. Już ta, niejako u kolebki religii izraelskiej, znajdujemy załączek przyszłej misji: tak wzniosły Bóg, który nie może tolerować kultu nieistniejących realnie bożków pogańskich, prędzej czy później zgromadzi narody w jednej prawdziwej wierze. Wielcy prorocy Deuteroizajasz i Tritoizajasz stoją, według wyrażenia E. Sellina, „na ramionach Jahwisty” i dlatego poprzez nich korzenie nadziei w nawrócenie narodów do prawdziwego Boga tkwią już w religii Mojżesza, która była zbyt wielka i o szerokich horyzontach, by mogła mieścić się w ramach wiary w Boga jednego tylko narodu.

J. Hehn wydał w r. 1925 swoje opracowanie pt. *Nationalismus und Universalismus, Kollektivismus und Individualismus in der israelitischen Religion*, gdzie zwraca uwagę na wzajemne przeplatanie się tych dwóch paralelnych elementów w religii izraelskiej: nacjonalizmu (partykularyzmu) i uniwersalizmu oraz kolektywizmu i indywidualizmu.

W r. 1929 F. Rosen przy współpracy G. Bertram'a publikuje w Tybindze materiały zebrane przez swego ojca G. Rosen'a w pracy zatytułowanej *Juden und Phönizier. Das antike Judentum als Missionsreligion und die Entstehung der jüdischen Diaspora*. Praca ma za zadanie udowodnić tezę, że stosunkowo szybkie rozprzestrzenienie się religii judaistycznej należy powiązać z równoczesnym zniknięciem z areny dziejów elementu fenickiego. Judaizm wchłonął go zupełnie, posługując się nim z kolei jako pośrednikiem w propagowaniu idei judaizmu. Najważniejszym dla nas tematem jest rozdział II: *Das antike Judentum als Missionsreligion* (s. 22—68), w którym wprawdzie główny nacisk położony jest na okres niewoli i po niewoli babilońskiej i z Księgi Iz uwzględnia przede wszystkim teksty II. III. jej części, ale tu i ówdzie sięga również do epoki poprzedniej. Tekst Iz 2,2—4 uważa za raczej starszy³¹.

Związły szkic o rozwoju idei misyjnej w Izraelu znajdujemy w komentarzu P. Volz'a do Izajasza II³². W komentarzu raz po raz spotykamy się z poglądem, że właściwym twórcą tej idei jest Deuteroizajasz, którego rolę w tym zakresie podkreśla Volz bardzo silnie.

³¹ „wohl alt”..., tamże s. 29.

³² *Jesaja II (Kommentar zum Alten Testament*, red. E. Sellin), Leipzig 1932 s. 168 nn.

Praca K. Hartenstein'a pt. *Die Mission als theologisches Problem* (Berlin 1933) daje zwięzłą podbudowę biblijną idei i działalności misyjnej, a wydane w ramach *Wrocławskich Studiów Teologii i Historii religii* dzieło H. Schmökel'a pt. *Jahwe und die Fremd-völker* sporo miejsca poświęca uniwersalizmowi³³. Szczególnie interesujące w pracy H. Schmökel'a są rozdziały: IX. Jahwe jest Bogiem również pogan (s. 93—105), X. Dobrowolne nawrócenie narodów na skutek zbawczego posłannictwa Izraela (s. 106—115) i XI. Jahwe okazujący miłosierdzie wszystkim narodom (s. 116—123).

Na uwagę zasługuje również art. O. Michel'a: *Freudenbotschaft und Völkerwelt*³⁴, którego punktem wyjścia jest wprawdzie Chrystus, ale nawiązując do okresu wcześniejszego, wiele uwagi poświęca zwłaszcza proctwu Deuteroizajasza (s. 48—53).

W r. 1941 P. Love wydaje niedużą rozmiarami, ale dobrą pracę o misyjnym posłannictwie Biblii³⁵.

Wydana w r. 1945 w Londynie książka angielskiego biblisty H. H. Rowley'a *The Missionary Message of the Old Testament* zawiera cztery jego wykłady w Cambridge z r. 1944 na następujące tematy: 1. Podstawy orędzia (*The foundations of the message*, s. 9—27); omawia tu przede wszystkim uniwersalizm ST; 2. Wizje Zbawcy (*Visions of the Goal*, s. 28—45); 3. Misja i jej metoda (*Mission and its method*, s. 46—64); 4. Spadkobiercy misji (*The heirs of the mission*, s. 65—82). Mocno akcentuje i sporo miejsca poświęca w rozdz. 1 działalności Mojżesza, którego nazywa pierwszym misjonarzem; jego działalność podejmuje potem Deuteroizajasz. Ideę uniwersalizmu uważa Rowley za ściśle związaną z monoteizmem. Szkoda jednak, że tak ceniony skądinąd autor przyjmuje tezę przejęcia imienia i wiary w Jahwe od Kenitów; rola Mojżesza miała polegać właściwie na tym, że znajomość Boga Jahwe przekazał narodowi izraelskiemu, a przez niego ludzkości. W rozdz. 2 w oparciu o teksty wskazuje autor na rolę Izraela jako narzędzie w rękach Jahwe w realizacji Jego planu powszechnego zbawienia (ostrożniej już wypowiada się on na ten temat w późniejszej swej pracy *The Biblical Doctrine of Election*³⁶).

Bardzo silnie, podobnie jak P. Volz, uwypukla rolę Deuteroizajasza; jego wypowiedziami dotyczącymi nawrócenia narodów obcych zajmuje się bliżej w rozdz. 3. Jakkolwiek prorok ten nie odrzuca wia-

³³ *Studien zur Theologie und Religionsgeschichte 1*, Wrocław (Breslau) 1934.

³⁴ *Deutsche Theologie* 6 (1939) s. 45—68.

³⁵ *The Missionary Message of the Bible*, New York 1941.

³⁶ London 1950. — Uderza niemile, że R. posługuje się wciąż jeszcze niewłaściwą formą „Jehowah”.

ry w wybranie Izraela, to jednak podkreśla, że wybór ten miał na celu misję. Bliżej rozpatruje Rowley pieśń o Słudze Jahwe, zwłaszcza tekst Iz 42,6 nn; odnosi go do narodu, a nie do osoby indywidualnej. Spadkobierców idei misyjnej dostrzega on w judaizmie. Z jednej strony tłumaczy ekskluzywizm epoki po niewoli babilońskiej, z drugiej zaś wskazuje na przykładach, zwłaszcza Księgi Rut i Jonasza, na ożywienie wówczas idei misyjnej.

Wr. 1946 A. Friedrichsen w swej pracy *Missionens bibliska Grund* (wyd. w Uppsali) wykazuje, że ogólną intencją Biblii jest idea misyjna, a właśnie fakt wybraństwa Izraela stanowi jej podstawową supozycję w ST. W Izraelu i poprzez Izraela zaznacza się eschatologiczna działalność Boga wobec świata. Już u proroków znajdujemy jasne ujęcie konieczności a także istoty misji w skali światowej, choć brak tam jeszcze sprecyzowania jej form, które przynosi dopiero Chrystus.

Z roku 1948 odnotować należy nieduży art. H. G. Ma y' a pt. *Theological Universalism in the Old Testament* (JBR 16/1948) p. 100—107).

Na szczególną uwagę zasługuje obszerny art. M. Th. De Lia - g r e - B ö h l' a z r. 1950 pt. *Missions-und Erwählungsgedanke in Alt-Israel*, stanowiący przeróbkę na j. niemiecki wykładu wygłoszonego na holenderskiej konferencji misyjnej³⁷. Autor podkreśla, że podłożem idei misyjnej jest przekonanie o uniwersalnym charakterze religii i jej powszechnej aktualności dla wszystkich narodów i języków. Cechą idei wybraństwa Izraela było zdaniem autora przekonanie o identyczności społecznej więzi religijnej (*Religionsgemeinschaft*) ze społeczną więzią krwi (*Blutgemeinschaft*).

Wiara w wybraństwo narodu izraelskiego była hamulcem w tendencjach dopuszczania do udziału w kulcie tych, którzy byli poza tą społecznością. Poglądy w starożytnym Izraelu nie są jednak pod tym względem jednolite i nie można ich identyfikować z późniejszymi poglądami judaizmu. Poprzez dzieje starożytnego Izraela toczy się pełna napięcia walka proroków z religijnymi, nieraz wypaczonymi poglądami religijnymi królów i ludu, walka uniwersalizmu z partykularyzmem. Spięcie o autor uważa za opatrnościowe; umożliwiło ono narodowi izraelskiemu ugruntowanie jego religijnej roli i uchroniło od zatonięcia w chaosie innych narodów starożytnego Wschodu.

Fakt, że Bóg Izraela był jedynym, który nie mógł tolerować wiary w innych bogów, zdecydowanie sprzyjał rozwojowi idei nawrócenia obcych narodów i ściśle z nią zespolonej idei misyjnej. Ruch prorocki jako całość określa De L.-B. jako po prostu ruch misyjny, ale

---

³⁷ W księdze pamiątkowej ku uczczeniu A. Bertholet'a, Tübingen 1950.

pojmuje go w sensie najszerszym, jako pewnego rodzaju „reformację”. Wspomina przelotnie o tekstach Iz 2,2—4; 19,23 nn; Ps 87,4, wyrażając się o nich, że jakkolwiek „nie wszystkie są starożytne, to jednak myśli w nich wyrażone należą do początkowego okresu profetyzmu, do epoki królów”. Prorocy świadomie i z naciskiem zarzucają jednostronną tylko myśl o wybraństwie i stawiają wiarę na szerszej płaszczyźnie. Zaznacza się wyraźnie przeciwieństwo pomiędzy partykularyzmem reprezentowanym przez poglądy ludu, a uniwersalizmem proroków, którego jednak nie można jeszcze identyfikować z wyraźną ideą misyjną.

Izajasz jak i jego następcy grożą grzesznemu ludowi mimo jego wybrania klęską narodową i otwiera Etiopczykom, Egipcjanom a nawet Asyryjczykom perspektywy zbawienia (Iz 18,7; 19,24n). Nawrócenia tego dokona sam Jahwe.

Do pełnego rozwoju jednak mogły te myśli dojść i skryształizować się zdaniem autora dopiero w ogniu niewoli babilońskiej. W niewoli też żył wielki prorok, którego słowa dołączono do prorocत्व jego wielkiego poprzednika i prawzoru, Izajasza. Wskazuje on, że wybawiony Izrael ma być dla narodów świadectwem, które ma je przekonać o potędze jedynego Boga — Wybawcy. Sługa Jahwe, który ma realizować wpięrow swą rolę względem własnego narodu, podejmie taką również wobec narodów obcych.

Popularny charakter ma wydana w r. 1950 praca H. W. Hertzberga *Werdende Kirche im Alten Testament*³⁸. Załącznikiem nowego Ludu i Kościoła (*am, 'edah i qahal*) jest „święta reszta”, ale nurt uniwersalizmu w ST wskazuje, że i inne narody mają Lud ten stanowić. Prawdę tę autor uwypukla na tle łączności obydwu Testamentów.

G. Stählin³⁹ podkreślający, jak zresztą większość misjologów protestanckich, przede wszystkim eschatologiczny aspekt i charakter misji, widzi w niej „przygotowanie końca”. W ST aluzje do powiązań między misją światową a końcem świata dostrzega on przede wszystkim w postaci Sługi Jahwe i Syna Człowieczego (Iz 42,1; 42,6; 46,9; 53,11; Dn 7,14).

79 rocznik *Theologische Literaturzeitung* z r. 1954 zawiera *resumé* referatu wygłoszonego przez O. Eissfeldt'a na temat *Partikularismus und Universalismus in der israelitisch-judischen Religionsgeschichte* (kol. 283n). E. stwierdza, że religia Izraela dwukrotnie stała się wobec alternatywny: partykularyzm czy uniwersalizm; — po raz pierwszy w VI w. przed Chr., gdy wielki nieznany prorok nie-

³⁸ W serii *Theologische Existenz heute*, N. F. 20.

³⁹ *Die Endschau Jesu und die Mission*, EMZ 11 (1950), oraz *Kirche, Mission und Eschatologie in der Sicht des Neuen Testaments*, Lutherisches Missionsjahrbuch 1951/52.

woli, Deuteroizajasz wprowadzał religię Jahwe na drogę o uniwersalistycznych horyzontach (choć początki tej alternatywy sięgają — jak pisze E. — już wieku VII), a po raz drugi w pełni czasów, gdy jawi się chrześcijaństwo.

Również w r. 1954 ukazuje się obszerny artykuł J. Hempel'a pt. *Die Wurzeln des Missionswillens im Glauben des Alten Testaments*⁴⁰ Nawiązując do referatu J. Jeremias'a z r. 1952 na zjeździe stowarzyszenia *Novi Testamenti Studiorum Societas*, w którym ten wystąpił z tezą, jakoby Chrystus nie tylko zdecydowanie potępił współczesne Mu zapędy misji judaistycznej, Sam nie prowadził misjonowanie pogan, lecz nawet swym uczniom wręcz je zakazał⁴¹, J. Hempel usiłował dać nowe naświetlenie tego problemu w oparciu właśnie o świadectwa ST i nowoodkryte manuskrypty z Qumran. Gminie qumrańskiej myśl misyjna jest zupełnie obca; wydaje się nawet, że zachowywała ona wyraźną rezerwę w kwestii przyjmowania prozelitów. Uderza różnica w interpretacji perykop o Słudze Jahwe w społeczności qumrańskiej a w młodej gminie chrześcijańskiej. Tu właśnie J. Hempel znajduje punkt wyjścia do swych poszukiwań „korzeni” myśli misyjnej w ST.

Religijną świadomość Izraela określał w sposób istotny fakt jego wybraństwa ze strony Jahwe, co jednak nie przeszkadzało dopuszczaniu obcych do udziału w formach kultu jahwistycznego, choć główna tendencja (przynajmniej w okresie pierwotnym) idzie, zdaniem J. Hempel'a, w kierunku zachowania własnego bytu, a nie ekspansji religijnej. Monoteistyczna wiara Izraela stwarzała jednak stopniowo coraz odpowiedniejsze warunki dla takiej ekspansji. *De facto* jednak w starożytnym okresie Izraela nie znajdujemy śladów dążności do nawracania tych narodów (s. 252). Ewentualne zbawienia narodów ma być dziełem samego Jahwe. To zasadnicze nastawienie ulega zmianie dopiero w okresie zagrożenia asyryjskiego.

Myśl o nawróceniu pogan do Jahwe wyłania się dopiero w anonimowym — według H. — fragmencie przekazanym zarówno przez Księgę Iz jak i Mich (Iz 2,2—4), który H. skłonny jest jednak przyznać raczej Izajaszowi. To właśnie Izajasz kładł kamień węgielny misji i przygotowywał drogę prefetyzmowi VI wieku, w którym wystąpi wielka postać Deuteroizajasza. Głosi on m.in., że Cyrus, a wraz z nim cały świat pozna, iż to Bóg prawdziwy dał mu zwycięstwo (45,3nn. 6nn, a także 55nn). Wtedy wszelkie kolano zegnije się przed Bogiem prawdziwym (45,22). Jest poniekąd winą ludu grzesznego, że świat nie wierzy w jego Boga, gdyż skutek tego Bóg musi karać

⁴⁰ Zeitschr. für alttestamentl. Wissenschaft 66 (1954) s. 244—272.

⁴¹ J. Jeremias opublikował swoją tezę w r. 1956 (było szereg wznowień i tłumaczeń na inne języki) pt. *Jesu Verheissung für die Völker*, Stuttgart.

swój lud i nie może ujawnić się w pełni potęga Jahwe. Nawrócenie narodów pogańskich zachowuje jeszcze — zdaniem J. H. — silne rysy nacjonalne (45,14 nn). Autor podkreśla rolę Sługi Jahwe, którego misjonarska działalność stanowi przygotowanie zbawienia eschatologicznego.

Wyłaniały się jednak nowe problemy, które mogły częściowo przyhamować tendencje misyjne. W ciągu wieków pełnych ucisku ze strony potęg pogańskich narosło tyle nienawiści do obcych ludów, że z wielu stron oczekiwano nie ich nawrócenia, ale raczej zagłady, jako drogi do uwielbienia Jahwe w świecie. Nie ustrzegł się — zdaniem H. — tego niebezpieczeństwa także Deuteroizajasz, skoro i on zapowiada odwet (51,22) i ujarzmienie Egipcjan (45,14n). Jak bardzo owo nacjonalne *ressentiment* może ścieśniać nawet zupełnie wyraźne uniwersalistyczne wypowiedzi, ilustruje obecne zestawienie przepowiedni o uczcie urządzonej dla wszystkich narodów na Syjonie — tuż obok z pieśnią przeciwko Moabowi (25,6—8; 25,9—12) w tzw. apokalipsie Izajasza (którą H. datuje na w.V). Zdaniem H. w takich wypowiedziach przeciw wrogom dokonuje się „historyzacja mitu”⁴². Historyczni przedstawiciele wrogów Izraela uosabiają tu moce chaosu, które ogniś w początków świata pokonane przez Boga-Stwórcę, u kresu dni niby potwór z przepaści raz jeszcze staną do walki z Nim, by ostatecznie ulec definitywnej zagładzie. Powstanie tekstu Iz 19, 18nn skłonny jest H. przesunąć aż do epoki Ptolomeuszów, a w „Asyrii” widzieć Syrię z epoki Seleucydów, choć równocześnie zmuszony jest przyznać że odkryty w Qumran zwój Iz chyba przekreśla tak późną datację (s. 268n). — Pieśni o Słudze Jahwe odnosi do narodu izraelskiego.

E. J a c o b w wydanej w r. 1955 (wznowionej w r. 1968 bez zmian w interesującej nas materii) *Théologie de l'Ancien Testament*⁴³ osobny paragraf poświęca tematowi *La mission* (s. 176—181; w wyd. 2 dokładnie ta sama numeracja stron) i w związku z tym uniwersalizmowi ST. Stwierdza najpierw, że wybór Izraela z konieczności prowadził do zadania misyjnego. W Abrahamie miały być błogosławione wszystkie narody. Już sama nadzwyczajna żywiołowość tego narodu pośród tylu stale narastających trudności była dla pogan *un témoignage missionnaire* (s. 178). Jacob cytuje Iz 2,2—4, nie zajmując stanowiska co do jego autentyczności. Jeruzalem jako centrum zajmuje sporo miejsca nawet u II Izajasza, którego J. nazywa *le prophète missionnaire de l'Ancien Testament*. Nastąpi restauracja Syjonu, a jego splendor będzie pociągał narody (Iz 54,1—3). Ale obok tej

⁴² *Eine Historisierung des Mythos...*, s. 264.

⁴³ W serii *Bibliothèque Théologique*, Neuchâtel—Paris² 1968.

biernej roli atrakcji Izrael pełnić będzie także rolę bardziej aktywną, jako Światłość narodów. E. Jacob podkreśla szczególnie rolę Deuteroizajasza, poza którym ideał misyjny nie wyraził się z większą głębią. Sama Księga tego proroka wykazuje retusze w duchu nacjonalistycznym; rozdz. 47 zapowiadający ukaranie Babilonu jest zupełnie odmienny od tekstów mówiących o misji Sługi Jahwe. Tekst Iz 19, 16—25 datuje J. na okres poprzedzający Malachiasza (koniec panowanie perskiego, w. V przed Chr.).

W roku 1956 D. Bosch, uczeń O. Culmann'a, opublikował art. o charakterze raczej popularyzatorskim na temat starotestamentalnej idei misyjnej⁴⁴. W poglądach swych niewiele różni się tu od E. Selin'a. Pogłębił je w swej wydanej w r. 1959 monografii pt. *Die Heidenmission in der Zukunftsschau Jesu*, gdzie w części pierwszej omawia gruntowniej niż J. Jeremiasz eschatologiczne oczekiwania ST (które doskonale zna Jezus), których przedmiotem była jakościowo (*qualitativ*) przemieniona przyszłość w sensie powszechnego władztwa Boga nad wszystkimi narodami. Celem egzystencji Izraela było, aby również obce narody doszły do Boga i partycypowały w zjednoczeniu Ludu Bożego z Bogiem prawdziwym.

G. P. Vicedom w swojej introdukcji do teologii misji pt. *Missio Dei* wydanej w Monachium w r. 1958 i przedrukowanej bez zmian w r. 1960 tylko jeden krótki podrozdział poświęcił uniwersalizmowi zbawienia⁴⁵; *passim* podaje jednak szereg myśli na temat uniwersalizmu biblijnego. Główną uwagę V. koncentruje na NT.

Poważną na gruncie akatolickim pozycję związaną z naszym tematem stanowi wydana w r. 1959 monografia R. M. Achard'a na temat perspektywy misyjnej ST, zatytułowana *Israël et les nations. La perspective missionnaire de l'Ancien Testament*⁴⁶. Autor stosując podane przez A. Gelin'a rozróżnienia (zob. s.), formułuje w rozdz. 1 pytanie, czy misja Izraela wobec innych narodów polegała na ich ewangelizacji, skoro Chrystus i Apostołowie w komunikowaniu zbawienia narodom opierali się na ST. Głównym punktem wyjścia jest dla autora „misyjne orędzie Izajasza II” (Iz 40—55), które streszcza w słowach: Izrael światłością narodów.

Misja Sługi Jahwe względem narodów jest zdaniem A. raczej drugorzędna, przyporządkowana zażądaniom wobec własnego narodu. Ma on głosić również obcym ludom, ale nie tyle Prawo, ile raczej sąd (*jugement*, s. 28n). W rozdz. III daje autor ogólny pogląd na uniwersalizm ST, sprowadzając go właściwie do roli Izraela jako świadka

⁴⁴ *Der alttestamentliche Missionsgedanke*, EMM 100 (1956) 174—188.

⁴⁵ *Der Universalismus des Heils*, s. 31—34.

⁴⁶ W serii *Cahiers Théologique* 42, Neuchâtel—Paris 1959, Wyd. ang.: *A Light to Nations*, 1962.

Jahwe wobec świata (s. 31—53). Tok analizy wyznaczają tu podpunkty: 1. Rdz 12,3: Abraham a inne narody; 2. Wj 19,6; Izrael kapłanem Jahwe; 3. Mal 1,11: Kult wielkiego Boga we wszechświecie; 4. Iz 19,21nn: Egipt i Asyria adorują Jahwe; 5. Jan 4,11: Miłosierdzie Jahwe nie zna granic; 6. Ps 117,1: Chwalcie Pana, wszystkie narody! — W rozdz. IV autor konkretyzuje perspektywy misyjne ST w aspekcie zadań Izraela wobec narodów (s. 55—67). Szerzej omawia tekst 2, 2—4 (przyjmując autorstwo Izajasza), zwłaszcza jego rolę eschatologiczną i jego stosunek do tzw. tradycji jerozolimskiej. — W konkluzji M.A. stwierdza, że na pytanie postawione w problemie dać trzeba odpowiedź negatywną. Nie ma w Starym Testamencie rozkazu misyjnego ani głoszenia religii poganom w sensie misji właściwej, nawet u Deuteroizajasza. Izrael ma za zadanie być narodem wybranym, w którym i poprzez który działa Bóg-Jahwe. Już przez samą swą obecność w świecie Izrael daje świadectwo o wielkości swego Boga i stanowi wezwanie pod adresem pogan, by przyłączyli się do niego w składaniu hołdu i kulcie Jahwe. Misja powierzona Izraelowi ma charakter eschatologiczny; nawrócenie pogan należy do ostatniego rozdziału historii zbawienia. W realizacji tego dzieła rolę decydującą odgrywa Bóg sam. Za Jego to jedynie sprawą Izrael stanie się światłością narodów. Pomiedzy nimi a Sobą postawił Jahwe naród izraelski. Teksty pozwalają zdaniem M.A. mówić o aspekcie kapłańskim, królewskim i prorockim jego pośrednictwa. (K. Barth akcentuje przede wszystkim profetyczny charakter ST.)⁴⁷

Podobne do M. Achard'a stanowisko zajmuje N. K. G o t t w a l d⁴⁸.

Rok 1961 przynosi obszerniejszy zarys biblijnej teologii misji J. B l a u w 'a zatytułowany *Gottes Werk in dieser Welt. Grundzüge einer biblischen Theologie der Mission* (München). Naszego tematu dotyczą trzy pierwsze rozdziały: 1. Uniwersalistyczny punkt wyjścia i punkt widzenia ST (s. 14—28); 2. Uniwersalistyczne orędzie ST jako orędzie misyjne (s. 29—46); 3. Orędzie uniwersalistyczne ST jako orędzie mesjańskie (s. 47—59). Autor zwraca tu uwagę na relację między oczekiwaniem zbawienia a oczekiwaniem Mesjasza i rolę Mesjasza jako ewtl. Misjonarza. Szczególną uwagę poświęca Blauw drugiej części Księgi Iz; uważa ją obok Księgi Jonasza za „szczyty misyjne ST”⁴⁹.

W trzy lata później teologię misji opracowuje M. L i n z w dziele pt. *Anwalt der Welt. Zur Theologie der Mission*⁵⁰. Rozdział II po-

⁴⁷ *Kirchliche Dogmatik*, IV/3, Zürich 1956, 1. Hälfte, s. 60.61—65; 2. Hälfte s. 788—792.

⁴⁸ *A Light to the Nations*, New York 1959; tenże, *All Kingdoms of Earth*, New York 1964.

⁴⁹ *Die missionarischen Höhepunkte des Alten Test.*, s. 31—34.

⁵⁰ Stuttgart—Berlin 1964 s. 239.

święcony tematowi *Mission, Geschichte, Gottesreich*, zawiera wiele cennych uwag odnośnie uniwersalizmu i zbawienia pogan w ST. Szerzej omówione są teksty Iz 2,2—5 i 60,1—6 (s. 62—109).

W r. 1964 P. Altmann wydał pracę o teologii wybrania i uniwersalizmie ST⁵¹, w której jednak Izajaszowi i jego Księdze niewiele poświęca uwagi, podobnie jak F. Hahn⁵², który (jak D. Bosch) swoją pracę o misji w NT poprzedził obszerniejszym omówieniem uniwersalizmu w ST jako presupozycji idei i działalności misyjnej w epoce NT.

D. E. Hollenberg w opublikowanym w r. 1969 artykule pt. *Nationalism and the Nations in Isaiah XL—LV (Vetus Testamentum 19 (1969) s. 23—36)*, poświęconym drugiej części Księgi Iz., powtarza w zasadzie wiele myśli M. Löhr'a, z tym, że bardziej niż tamten podkreśla zasadniczy uniwersalizm Deuteroizajasza. Sens tekstów tego proroka ogranicza on jednak twierdzeniem, jakoby korzystanie z dóbr zbawienia i Przymierza było specjalnym przywilejem Izraela a nie narodów obcych. To zawężenie uniwersalizmu Deuteroizajasza określa H. jako „rozszerzony nacjonalizm”. W tekstach o Cyrusie nie dostrzega H. nic więcej jak tylko to, że prorok traktuje go jako narzędzie w rękę Boga, podobnie jak narzędziem Boga był swego czasu Asyria (Iz 10,5n). Rzeczą Izraela jest wnikać w zamiary Boga, który dopuszcza, by władca pogański realizował prerogatywy nawet Pomazańca Bożego. Jahwe bowiem jako jedyny, prawdziwy Pan wszelkiego stworzenia jest całkowicie wolny i nieskrepowany w swym działaniu i ma absolutne prawo również pogan wciągać w spełnienie swych planów.

Wreszcie w r. 1971 H. W. Gensichen opracowuje teologiczne aspekty w dziele *Glaube für die Welt*⁵³, gdzie w części B., poświęconej teologicznemu uzasadnieniu misji, osobny rozdział II omawia ST (*Das Alte Testament und die Grundlegung der Mission*, s. 57—64). Gdy chodzi o Księgę Iz, krótko tylko wspomina G. o przepowiedni pielgrzymki ludów na Syjon w 2,2nn, podkreślając, że inicjatywa należy tu wyłącznie do Jahwe. Więcej uwagi poświęca G. Deuteroizajaszowi. Obok nadziei związanych z nawróceniem narodów, zaznaczone jest również oczekiwanie kary i odpłaty wobec tych, którzy wykazują upór. Tritoizasz podkreśla, że Świątynia będzie domem modlitwy dla wszystkich narodów, ale i on uwypukla ideę sądu nad

⁵¹ *Erwählungstheologie und Universalismus im Alten Testament* (Beihette zur Zeitschr. f. alttestamentl. Wissenschaft 92) Berlin 1964.

⁵² *Mission in the New Testament* (Studies in Biblical Theology 17), London 1965 s. 18—25.

⁵³ Podtytuł brzmi: *Theologische Aspekte der Mission*, Gütersloh 1971. Zob. także rozdz. III: *Zwischen den Testamenten*, s. 64—66.

narodami obcymi. Ocaleni mają świadczyć o wielkości Boga pośród innych narodów (Iz 66,18n). Poruszając problem powszechności zbawienia, pogaństwa i jego nawrócenia, nieomal wyłączną uwagę zwraca G. na NT (s. 101—121).

Warto na koniec wskazać na pracę jezuitę L. W i e d e n m a n n ' a: *Mission und Eschatologie*, wydaną w r. 1965 w serii *Konfessionskundliche und Kontroverstheologische Studien*⁵⁴, w której poddaje systematycznej analizie nowszą literaturę ewangelików niemieckiego obszaru językowego w zakresie teologii misji.

L'état des recherches sur l'universalisme religieux
dans le livre d'Isaïe

Résumé

Le phénomène reconfortant d'un accroissement permanent de l'intérêt pour des affaires de mission en Pologne et le dynamisme des activités missionnaires de l'Église sur tous les continents attirent à juste raison l'attention des théologiens (et pas seulement des théologiens) sur les fondements théologiques et bibliques de l'idée et de l'activité missionnaires. C'est l'universalisme religieux manifesté dans la Bible qui est un des principaux fondements théologiques de ce mouvement missionnaire.

Il se manifeste peu à peu et d'une façon de plus en plus claire sur les pages de l'Écriture sainte, et dont les racines atteignent les couches les plus profondes de l'Ancien Testament. Il s'impose avec la plus grande netteté chez les prophètes écrivains et surtout chez le plus grand d'entre eux — Isaïe. L'auteur qui s'occupe de ce problème d'une façon particulière, avant de donner dans l'avenir très proche une analyse complète des textes d'Isaïe faite sous ce point de vue, dans cette article se borne à présenter une revue chronologique de la littérature théologique du dernier siècle concernant l'universalisme religieux dans le livre d'Isaïe.

La présente étude se compose de deux parties précédées d'une courte introduction. La première partie est consacrée à la littérature relative à la théologie catholique, la seconde par contre traite du même problème en se basant sur la théologie acatholique. Par la force des choses l'auteur se vit obligé de se borner à des breves critiques des études les plus importantes et n'a que signalé celles qui sont d'une importance mineure.

B. Wodecki

⁵⁴ Jako t. 15. Podtytuł brzmi: *Eine Analyse der neueren deutschen evangelischen Missionstheologie*, Paderborn 1965. Serię tę wydaje Ohann-Adama-Möhker-Institut.